

METODA STUDIUM PRZYPADKU W BADANIACH KOMUNIKACJI

8.1. Studium przypadku jako metoda badania procesów zachodzących w komunikacji społecznej – *Błażej Filanowski*

<https://doi.org/10.18778/8220-429-2.16>

8.1.1. Wprowadzenie

Studium przypadku to rodzaj empirycznego badania skoncentrowanego na zjawiskach wymagających pogłębionej analizy ze względu na swoją złożoność lub unikalność. Metoda ta może być z powodzeniem stosowana w sytuacji braku odpowiedniego zaplecza teoretycznego, stając się wezwaniem do jego aktualizacji lub ponownego skonceptualizowania (Yin 2015: 48–49). W Stanach Zjednoczonych oraz Europie Zachodniej publikacje opierające się na metodzie studium przypadku są stosowane w wielu dziedzinach nauki. Przekłada się to na różnorodność metodologiczną. Z tego względu badacz komunikacji powinien wypracować własną koncepcję pracy nad przypadkami i podejść krytycznie do wskazówek wiodących metodologów. Ten rozdział ma na celu wskazać, na jakich płaszczyznach należy przemyśleć swoje wybory i w jakich sytuacjach studium przypadku warte jest rozważenia.

Pierwszy wybór, przed jakim staje badacz komunikacji sięgający po metodę studium przypadku, dotyczy sposobu uwzględnienia teorii – czy staje się ona punktem wyjścia, czy pojawia się dopiero w trakcie analizy jako punkt odniesienia. Decyzja w tym zakresie silnie ukierunkowuje kształt kolejnych etapów projektowania studium przypadku (Yin 2015), do których należą: identyfikowanie przypadków (wybór materiału do badań), gromadzenie danych (w tym tworzenie baz lub bazy danych, jej inwentaryzacja i udostępnianie), sposób analizy oraz tworzenie raportu, którego struktura powinna być optymalna dla prezentowanych badań.

8.1.2. Cel metody

Studium przypadku powstało jako metoda dydaktyczna stosowana w nauczaniu konstruowania umów. Zapoczątkowana została w Harvard Law School około 1870 roku, z inicjatywy Christophera Langdella, który pracował ze studentami na

bazie autentycznych, zaczerpniętych z akt sądowych przypadków (Kimball 2009: 84–128). Metoda ta jest stosowana aktualnie w dydaktyce. W przeciwieństwie do metody naukowej „przypadek edukacyjny” służy pogłębionej dyskusji na temat konkretnego zagadnienia. W związku z tym stosowane kryteria mogą zostać uproszczone i częściowo traktowane umownie. W kolejnych dekadach studium przypadku zaczęto stosować w badaniach naukowych mających na celu opisanie indywidualnej sytuacji (np. organizacji, instytucji, osoby, grupy osób) i sposobu działania oraz zidentyfikowanie kluczowych, wyróżniających się problemów, które dany przypadek naświetla – np. przyczyn sukcesu lub porażki danej organizacji. W kontekście komunikacji społecznej sprawdza się w badaniu procesów, które zachodzą w czasie komunikowania, oraz ich efektów – czyli wtedy, gdy naszym celem jest przesłedzenie, jak komunikacja zaistniała i jaki wpływ wywarła w kontekście interesującego nas problemu. Jest to więc metoda dobra do badania konkretnych kampanii informacyjnych inicjowanych przez dowolny podmiot. Przykładem może być studium przypadku „powstania Rodneya Kinga” w USA w 1992 roku (Jacobs 1996) odtwarzający wydarzenia i retorykę z nimi związaną na podstawie analizy porównawczej doniesień prasowych głównego dziennika na obszarze metropolitalnym Houston oraz lokalnej prasy afroamerykańskiej społeczności. Kolejnym interesującym przykładem jest studium przypadku odbudowy wizerunku Chorwacji po wojnie na Bałkanach oparte na badaniach terenowych, których autorką jest Lauren Rivera (2008).

Nastawienie na procesualność łączy różnorodne przykłady studiów przypadków, czyniąc je użytecznymi w badaniach sytuacji złożonych, a jednocześnie słabo rozpoznanych. Dlatego początkiem procesu badawczego w *case study*, inaczej niż w przypadku modelu hipotetyczno-dedukcyjnego, nie jest hipoteza, ale pytanie badawcze. Innymi słowy, badacz nie zakłada *a priori* jakiegoś obrazu rzeczywistości. W zależności od charakteru postawionego pytania, badania mogą mieć charakter opisowy, eksploracyjny lub eksplanacyjny (Yin 1981: 41–46).

Studium przypadku jest metodą angażującą głównego badacza lub zespół badaczy na wszystkich etapach: projektowania odpowiedniej metody; zbierania, rozpoznania i wyboru przypadków; analizowania danych; opisu przebiegu badań i wyciągnięcia wniosków (Stake 1995: 42–44). W badaniach nad szeroko rozumianą komunikacją studium przypadku wydaje się dobrym sposobem poznawania m.in. praktyki, relacji między komunikującymi oraz efektywności komunikatu.

8.1.3. Miejsce teorii w projekcie studium przypadku

Decyzja badacza o tym, jakie miejsce w projektowaniu badania zajmą zagadnienia teoretyczne, rzutować będzie na całokształt jego dalszych działań. Wyznaczenia i opisanie wyjściowych założeń, na których opierają się badacze pracujący z metodą studium przypadku, podjął się Hans-Gerd Ridder (2017) w artykule

The theory contribution of case study research designs. Autor wyróżnił cztery wiodące sposoby projektowania studium przypadku, różniące się miejscem teorii w projektowanym procesie badawczym.

8.1.3.1. Bez teorii na początku (*no theory first*)

Pierwszy typ projektowania badania zakłada, że żadna teoria nie stanowi podstawy (*no theory first*), do której badacz lub zespół mają się odnosić. H. G. Ridder jako znaczący przykład argumentacji na rzecz takiego sposobu projektowania przywołuje artykuł Kathleen M. Eisenhardt (1989), dla której kluczowe jest sformułowanie problemu badawczego i ewentualnie określenie potencjalnie ważnych zmiennych, których identyfikowanie może nastąpić na podstawie istniejącej literatury. Badacz zdaniem K.M. Eisenhardt nie powinien na początku przywiązywać wagi do relacji między określonymi przez niego zmiennymi a istniejącymi teoriami. Dopiero po zebraniu danych i ich wstępnej analizie powinien odnieść się do teoretycznych konstrukcji lub rozszerzyć ich ramy.

8.1.3.2. Społeczne konstruowanie rzeczywistości (*social construction of reality*)

Odmiennej projekt metodologiczny proponuje Robert E. Stake (1995), odwołując się do tego, co nazywa „społeczną konstrukcją rzeczywistości”. Zgodnie z tym filozoficznym założeniem nie ma wyjątkowego „prawdziwego świata”, który istniałby niezależnie od ludzkiej aktywności umysłowej i języka symbolicznego. Świat jest produktem społecznie i historycznie powiązanych wymian między ludźmi (budownictwo społeczne). Dostęp do rzeczywistości jest zapewniany przez konstrukcje społeczne, takie jak język i wspólne znaczenia. R.E. Stake nie widzi konieczności stawiania na początku pytania badawczego, istotna jest za to ciekawość sprawy lub przypadku, która ułatwia zrozumienie problemu.

Według R.E. Stake’a (1995: 3–4) kierunek studium przypadku zależy od zainteresowania sprawą – wewnętrznego lub instrumentalnego. Gdy zainteresowanie ma charakter wewnętrzny, interesująca jest sama sprawa, a nie budowanie lub weryfikowanie teorii. W instrumentalnym studium przypadku sama sprawa ma drugorzędne znaczenie wobec teorii, która wysuwa się na pierwszy plan.

Studium przypadku wymaga zintegrowanego, całościowego zrozumienia złożoności przypadku. Zarówno *Bez teorii na początku*, jak i *Społeczne konstruowanie rzeczywistości* cechuje koncentracja na zjawisku, a nie na teorii, ponieważ zdaniem metodologów w centrum zainteresowania badaczy stać powinny zjawiska nieznanne lub wykraczające poza teorię. Oba sposoby projektowania badania łączą silny nacisk na możliwie pełne zebranie danych i bogaty opis zjawiska. Oba podejścia zakładają, że studium przypadku może stać się pretekstem do powstania nowej teorii.

8.1.3.3. Luki i dziury (*gaps and holes*)

W przeciwieństwie do założenia *no theory first* istniejąca w podejściu określonym przez H.G. Riddera jako „luki i dziury” (*gaps and holes*) teoria jest punktem wyjścia dla projektowania badania studium przypadku. Projekt oparty na teorii może mieć na celu odnalezienie w niej brakujących elementów i ostatecznie przyczynić się do jej rozwinięcia (Ridder 2017). Podejście takie postuluje Robert K. Yin, teoretyk zagadnień *case study*. Według niego przyjęte ramy wyznaczane przez teorię określają pytanie badawcze, kierunek poszukiwania danych i sposób analizy. Co warto podkreślić, zarówno zmienne, jak i pytanie badawcze „jak i dlaczego” mogą być modyfikowane w trakcie pracy. Według H.G. Riddera odslaniają się wówczas luki i dziury, które po zidentyfikowaniu w ramach istniejącej teorii zostają „wypełniane” danymi empirycznymi.

Podejście to może służyć zarówno rozwinięciu teorii, jak i przetestowaniu jej. Rozwinięcie teorii odnosi się do zjawisk, które są już częściowo opisane i zrozumiane. Wówczas istniejące konstrukcje teoretyczne są konfrontowane z opisanymi przypadkami. Drugim sposobem może być „testowanie teorii”. Wówczas szuka się przypadku mającego krytyczny potencjał wobec niej. Konfrontując obserwacje i teorię, można wysnuć wyjaśnienie konkurencyjne wobec tego, co sugerowałaby owa teoria.

8.1.3.4. Anomalia (*anomaly*)

Poszukiwanie anomalii jako motor dla projektowania badań postuluje Michael Burawoy (1998). Pytanie badawcze w tej koncepcji wynika z ciekawości i z potrzeby szukania tego, co „interesujące”, „zaskakujące” w sytuacji, której istniejąca teoria nie jest w stanie wyjaśnić. *Anomalia* nie odrzuca teorii, lecz odkrywa, kiedy teoria jest niekompletna. Wówczas ma ona zostać ulepszona poprzez przekształcenie anomalii w nowy wzorzec (Ridder 2017). Pojedynczy przypadek może służyć jako test, który w konsekwencji wskazuje „porażkę” modelu teoretycznego. Poddawane dyskusji jest, kiedy studium przypadku może stać się praktycznym narzędziem pozwalającym na falsyfikację w ujęciu Karla Poppera (Flyvbjerg 2006: 228), która jest procedurą metodologiczną mającą na celu wykazanie fałszywości twierdzenia, hipotezy lub teorii, prowadzącą do ich obalenia.

Konstrukcja badania, które omawiam w niniejszym tomie, opiera się na metodologii „luk i dziur” R.K. Yina. Punktem wyjścia jest teoria performansu i jej paradygmat badawczy (performatyka). Ewa Domańska (2010: 49) zauważa, że współczesne teorie humanistyczne borykają się z problemem aktualności wobec zmieniającej się rzeczywistości oraz rozmijania się ich ze społecznymi oczekiwaniami. Badania oparte na empirycznej podstawie (opisie) w tej sytuacji zyskują istotne uzasadnienie. Projektowane badanie ma dzięki temu potencjał rozwinięcia teorii lub znalezienia w niej brakujących elementów.

8.1.4. Materiał badawczy

Kolejnym etapem jest ustalenie, jakie aktywności będą podejmowane w ramach badania. Do najpopularniejszych aktywności badawczych w ramach studium przypadku Winston M. Tellis (1997) w dialogu z R.K. Yinem zalicza:

- Analizę dokumentacji. Jest ona często pierwszą aktywnością, pomagającą w dyskretny sposób dotrzeć do istotnych informacji.

- Wywiady. Pozwalają dotrzeć do informacji nie uwzględnionych w dokumentacji, pomagają lepiej zarysować sytuację, poznać opinie i uczucia zaangażowanych w nią osób. Porównanie określonej liczby wywiadów może badaczowi odsłonić zupełnie nową perspektywę w porównaniu do pierwszego wrażenia i stereotypowej recepcji zjawiska.

- Bezpośrednią i pośrednią obserwację, czyli uczestniczenie w danym procesie i przyglądanie się mu lub korzystanie z zapisów takich obserwacji.

- Kontakt z fizycznie istniejącymi artefaktami, pozwalający na lepsze zrozumienie zdarzeń i zachodzących w ich wyniku zmian.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że wszystkie wymienione przez W.M. Tellisa aktywności sugerują jakościowy charakter badań. Studium przypadków, wbrew dość rozpowszechnionej opinii, nie jest metodą wyłącznie badań jakościowych. Opierać się ono może zarówno na danych ilościowych, jak i jakościowych. Zdarzają się też badania, które opierają się wyłącznie na danych ilościowych.

Kolejnym wyzwaniem dla badacza jest porządkowanie i organizowanie zebranych materiałów. Pomocne w organizacji materiału i jego analizie może być tworzenie materiałów wizualnych, tabel, wykresów, map myśli – które strukturyzują elementy badania oraz ujawniają dodatkowe powiązania i zależności. Pomaga to przeprowadzić analizę zebranych danych (zarówno ilościowych, jak i jakościowych). Obecnie badacze mają do dyspozycji szereg narzędzi nie tylko teoretycznych, ale i technologicznych: od popularnych bezpłatnych aplikacji pozwalających zarządzać danymi, umieszczać je w chmurze i dzielić się nimi z innymi członkami zespołu po dedykowane nauce oprogramowania jak NVivo.

R.K. Yin (2015: 115–127) proponuje, by używać protokołu studium przypadku, którego celem jest dostarczenie badaczowi wskazówek do gromadzenia danych. Protokół powinien uwzględniać ogólną charakterystykę studium przypadku, procedury gromadzenia danych, pytania stawiane na etapie gromadzenia danych oraz wytyczne dla raportu ze studium przypadku. R.K. Yin wskazuje także główne zagadnienia, które powinny być opisane w ramach procedur gromadzenia danych: nawiązywanie kontaktu z instytucjami lub osobami, które będą udzielały wywiadów, przygotowanie odpowiedniego wyposażenia do badań terenowych, opracowanie procedury korzystania w razie potrzeby z pomocy i wskazówek innych członków zespołu lub kolegów badaczy, sporządzenie klarownego harmonogramu badań oraz zapewnienie rezerw na nieprzewidziane sytuacje, takie jak zmiany dostępności badanych osób czy wahania samopoczucia, nastroju

i motywacji badacza w trakcie pracy oraz zapewnienie ochrony uczestników badania (Yin 2015: 120–121).

Zgromadzone materiały służą badaczowi, ale mogą też być upowszechniane. Dzięki temu uwiarygadniają badanie i mogą stanowić przyczynek do kolejnych. Sam opatrzony z reguły narracją raport prezentuje zwykle określoną ilość informacji w stosunku do ogółu zebranych danych. R.K. Yin (2015: 155) proponuje tworzenie, oprócz raportu z badania, kompleksowej bazy danych dla studium przypadku. Jej dostępność (np. w postaci załącznika do raportu z badań, linka do bazy dostępnej w internecie) pozytywnie wpływa na zwiększenie rzetelności całego studium przypadku oraz jego postrzegania przez recenzentów i odbiorców. Baza danych może zawierać zestawienie notatek z badań terenowych, dokumentów, materiałów tabelarycznych, materiałów audiowizualnych oraz narracji, które są zbierane i tworzone podczas procesu badawczego.

8.1.5. Sposób analizy

Sposób analizy jest zależny od przyjętego na początku stosunku do teorii. W „społecznym konstruowaniu rzeczywistości” nacisk kładziony jest na dogłębne opisy i całościowe zrozumienie sprawy. Silniejszą orientację na konstrukcję i zmienne oraz metody gromadzenia danych znajdziemy w badaniach wychodzących z założeń „bez teorii na początku” oraz (poszukiwania) „luk i dziur”. Jeszcze inne podejście analityczne prezentują badania sklasyfikowane przez G.H. Riddera jako „anomalie”. To jedyny sposób projektowania studium przypadku, który koncentruje się na dialogu między obserwatorem a uczestnikami badania oraz na tym, jak badania wpływają na rekonstrukcję teorii.

Odnieśmy się do badania określanego jako poszukiwanie „luk i dziur”, w którym istotne znaczenie ma wybrana na wstępie teoria. Analiza wstępna powinna więc referować zagadnienia teoretyczne oraz uwzględniać dostępne dowody oraz wszelkie prawdopodobne interpretacje dotyczące najistotniejszych aspektów studium przypadku (Yin 2015: 200–201). Końcowa analiza koncentruje się na relacji między teorią a danymi. Ewentualne wykazanie braków i luk w teorii musi być uargumentowane – dlaczego wstępna teoria ma zostać rozszerzona lub zmodyfikowana.

Szczególny nacisk w tego rodzaju analizie kładzie się na kwestie związane z poszczególnymi komponentami projektu badawczego, takimi jak: pytania, które stawia sobie badacz (kto, co, gdzie, jak lub dlaczego); założenia badawcze, czyli co należy zbadać; jednostki analizy, czyli przypadki; łączenie danych z założeniami, a także kryteria interpretacji otrzymanych wyników. Następnie należy określić rolę założeń teoretycznych w projektach badawczych oraz kryteria oceny jakości projektów badawczych. Do oceny jakości wszystkich badań empirycznych stosuje się cztery typy testów: trafności konstrukcyjnej, trafności wewnętrznej, trafności zewnętrznej i rzetelności. Testowanie na kolejnych etapach realizowa-

nia badania jest ważne, gdyż weryfikuje przygotowany projekt, co rzutuje na dalsze fazy procesu badawczego.

R.K. Yin (2015: 174–200) wyróżnia pięć technik analitycznych. Pierwsza to „dopasowywanie wzorców”. Polega ona na porównaniu wzorców empirycznych z wzorcami przewidywanymi przed przystąpieniem do zbierania materiałów. Taka analiza potwierdza przypuszczenia badacza lub je weryfikuje. Może również weryfikować założenia teoretyczne, na których badacz się opierał. Druga technika to „budowanie eksplanacji”, które jest formą „dopasowywania wzorców” określającą przypuszczalne związki przyczynowe. Związki te mogą być zbyt złożone, aby zastosować do ich interpretacji ścisłe kryteria, a ich wyjaśnienie może wygenerować interesujące wnioski teoretyczne lub praktyczne. Kolejną techniką jest „analiza szeregów czasowych”, w której badacz koncentruje się na analizie zmiennych zaistniałych w czasie (na przykład zmieniających się danych ekonomicznych czy trendów) i porównuje je, wyciągając z tej relacji wnioski. W technice czwartej – „modeli logicznych” – zdarzenia obserwowane empirycznie w czasie badania są dopasowywane do modelu teoretycznie przewidującego rozwój zdarzeń. Ostatnia technika to „synteza przekrojowa”, stosowana do formułowania wspólnych wniosków z wielu studiów przypadków traktowanych na etapie realizacji badań jako odrębne całości.

Ostateczny kształt prezentacji analizy wymaga przemyślenia kilku dodatkowych czynników. Po pierwsze – zdefiniowania odbiorców i po weryfikacji przeprowadzenia *researchu* w celu odszukania podobnych badań i ujęcia własnego w ich kontekście. Wówczas wyzwaniem jest wybór wystarczającej ilości informacji dla czytelnika, aby zrozumiał on kontekst i miał dostatecznie dużo danych, aby krytycznie ocenić wnioski autora oraz wyciągać własne. R.K. Yin proponuje różne rodzaje konstrukcji narracji takiej analizy. W pierwszej dla poszczególnych przypadków tworzy się osobne narracje, które w porównaniu ze sobą uwypuklają kontrastujące wnioski. Druga to zintegrowane pisanie, pokazujące krzyżowanie przypadków z ogólną analizą opisową. Alternatywą jest brak tradycyjnej narracji, którą zastępuje seria pytań i odpowiedzi.

Literatura

- Burawoy Michael (1998), *The extended case method*, „Sociological Theory”, nr 16, s. 4–33.
- Carlson Marvin (2015), *Performans*, przeł. E. Kubikowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Domańska Ewa (2010), *Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka?*, „Teksty Drugie”, nr 1–2, s. 45–55.
- Eisenhardt Kathleen M. (1989), *Building theories from case study research*, „Academy of Management Review”, nr 14, s. 532–550.
- Flyvbjerg Bent (2006), *Five misunderstandings about case-study research*, „Qualitative Inquiry”, nr 12, s. 219–245.

- Jacobs R. N. (1996), *Civil society and crisis: culture, discourse, and the Rodney King beating*, „American Journal of Sociology”, nr 101, s. 1238–1272.
- Kimball Bruce A. (2009), *The Inception of Modern Professional Education C.C. Langdell, 1826–1906*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Ridder Hans G. (2017), *The theory contribution of case study research designs*, „Business Research”, October 10, Issue 2, s. 281–305.
- Rivera Lauren A. (2008), *Managing „Spoiled” national identity: War, tourism, and memory in Croatia*, „American Sociological Review”, nr 73, s. 613–634.
- Stake Robert (1995), *The Art of Case Study Research*, SAGE Publications, Inc., Thousand Oaks, California.
- Tellis Winston M. (1997), *Application of case study methodology*, „The Qualitative Report”, nr 3 (3), s. 1–19.
- Yin Robert K. (1981), *The case study crisis: some answers*, „Administrative Science Quarterly”, nr 26, s. 58–66.
- Yin Robert K. (2015), *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*, przeł. J. Gilewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.